

Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2020. – № 4.

Степаненко, В. COVID-19 як нова соціальна реальність / Віктор Степаненко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2020. – № 4. – С. 5-22.

Під кутом зору соціологічних підходів у статті розглянуто певні аспекти соціальної проблематики та наслідків пандемії COVID-19, зокрема проблеми інституційної спроможності та ефективності урядів у протистоянні пандемії, питання актуалізації біополітики та проблем соціальної нерівності, соціально-психологічні виклики пандемії. Зазначено, що глобальні наслідки пандемії позначають зсуви конфігурацій базових суспільних цінностей та нормативних регуляцій, таких як свобода, відповідальність, безпека, цивільність, рівність, довіра та солідарність. Адміністративні регуляції, обмеження та локдауни під час карантину є не лише заходами, виправдовуваними захистом безпеки та громадського здоров'я, а й певними тестами для випробовування владою граничних для кожного суспільства порогів сприйняття жорсткого соціального контролю. На підставі аналізу результатів соціологічних досліджень, проведених, зокрема, Інститутом соціології НАН України, окреслено особливості коронавірусної кризи в Україні. Ці особливості зумовлюються тим, що в Україні універсальні соціальні виклики пандемії поєднуються з багатофакторною суспільною трансформацією. Відтак соціальні наслідки пандемії COVID-19 в Україні можуть виявлятися у двоякий спосіб: як нег'ативний каталізатор, що підсилює проблемність незавершеної суспільної трансформації або як своєрідний "зрівнювач", тобто чинник, за якого цінності безпеки, суспільного виживання, толерантності та солідарності будуть набувати пріоритетного значення.

Малиш, Л. Рух у соціальній ієрархії в добу трансформації: сприйняття з боку населення посткомуністичних країн / Ліна Малиш // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2020. – № 4. – С. 23-42.

У статті аналізується, як люди оцінюють зміну свого становища в соціальній ієрархії. Дослідницьку увагу зацентровано на посткомуністичних країнах, які презентують яскравий приклад переходу від одного соціального ладу до іншого. До списку цих посткомуністичних країн було включено Болгарію (N = 1000), Естонію (N = 1000), Латвію (N = 1069), Литву (N = 1023), Польщу (N = 1263), Росію (N = 1603), Словаччину (N = 1159), Словенію (N = 1065),

Угорщину (N = 1010), Україну (N = 2012), Хорватію (N = 1201), Чехію (N = 1205).

На підставі запитань модуля «Соціальна нерівність-IV» Міжнародної програми соціального дослідження було виявлено два типи сприйняття своєї мобільності з боку населення: суб'єктивна соціальна мобільність і міжпоколінний рух соціальними сходами. Суб'єктивну соціальну мобільність вимірювали як співвідношення статусу респондента на поточній роботі порівняно зі статусом роботи його батька на момент, коли вік опитаного становив 14–16 років. Міжпоколінний рух соціальними сходами визначали як різницю між позиціонуванням респондента на соціальних сходах і його уявленням про місце на соціальній драбині сім'ї, в якій пройшло його дитинство. Також було виміряно напрямок і відстань обох типів переміщень у соціальній ієрархії.

У процесі аналізу даних були зафіксовані відмінності в профілях стратифікації, ґрунтовані на розподілі позицій респондентів та їхніх батьків на соціальній драбині. У переважній більшості країн населення в період трансформації здійснило спуск соціальними сходами. Виняток становили Словаччина, Чехія і Польща.

Частка респондентів, які здійснили суб'єктивну висхідну мобільність, перевищувала частку тих, хто піднявся вгору соціальними сходами. Дистанції обох типів переміщень у соціальному просторі були не надто великими та слабо узгодженими: найбільші значення коефіцієнтів кореляції для відповідних змінних спостерігалися в Польщі і в Чехії.

Загалом, дослідження дало змогу визначити методологічні особливості індикаторів обох типів переміщення в соціальному просторі, але більш точний опис їхнього вимірювального потенціалу вимагає подальшого емпіричного дослідження.

Мацієвський, Ю. В. Змішані цінності і суспільні обмеження: чому запит на «сильну руку» не призведе до авторитаризму в Україні / Ю. В. Мацієвський // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2020. – № 4. – С. 43-67.

В умовах глобального тиску на демократію та внутрішньої турбулентності, які ризики того, що Україна скотиться до авторитаризму? На відміну від численних застережень у цій статті обґрунтовується теза про те, що для авторитаризму в Україні немає соціальних підстав, а запит на «сильну руку» є свідченням патерналістських, а не авторитарних цінностей. Разом з тим в Україні сформувалося щонайменше три групи структурних, інституційних та

соціокультурних чинників, які заважають встановленню авторитарного режиму. До них належать: низька легітимність керівництва, низька економічна ефективність, регіональні відмінності, низький репресивний потенціал держави, відносна слабкість “партії влади”, фрагментована структура еліт, посилення зв'язків із Заходом, напівпрезидентська форма правління, інституціалізована гібридність режиму, відсутність харизматичного лідера, змішані суспільні орієнтації та досвід трьох хвиль антиавторитарних протестів. Теоретичним підґрунтям статті є теорія конґруентності, за якою режим є стабільним тією мірою, якою його спосіб здійснення влади відповідає уявленням людей про її належне функціонування. Дані останньої хвилі Глобального дослідження цінностей дозволили розрахувати показники ліберального та авторитарного розуміння демократії. Перший в Україні виявився вдвічі вищим, ніж другий (0,82 проти 0,41). До того ж перший показник підкріплюється помірним зростанням емансипативних цінностей. Таким чином, “авторитарна конґруентність” у постмайданній Україні навряд чи можлива, а будь-яка спроба нав'язати авторитарне правління згори буде наражатися на кумулятивний опір трьох груп означених чинників.

Петрушина, Т. Соціологічний вимір економічної глобалізації: світові тренди та українські реалії (Друга частина. Соціальні зміни в українському суспільстві за умов економічної глобалізації) / Тетяна Петрушина, Анатолій Арсеєнко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2020. – № 4. – С. 68-110.

Глобалізація залишається найпоширенішим і досить суперечливим концептом в сучасному соціальному дискурсі. В межах теоретико-концептуального соціологічного виміру автори проаналізували сутність економічної глобалізації (ЕГ) як її визначального типу. Вони дослідили глобалізацію як об'єктивний процес (насамперед міжнародного поділу праці) та суб'єктивний процес формування глобальної капіталістичної економіки під егідою провідних західних держав, наднаціональних фінансово-економічних установ (насамперед СБ і МВФ) і ТНК. Як головні драйвери глобалізації, вони визначають її форми та напрямки в інтересах «ядра» глобального капіталізму. В межах емпіричного соціологічного виміру ЕГ (що передбачає вимірювання різноманітних проявів як самого процесу ЕГ, так і його соціальних наслідків) особливу увагу автори приділили аналізу соціальних змін в українському суспільстві. На думку авторів, капіталізація вітчизняної економіки, що

відбувалася паралельно із залученням України до глобального економічного простору, призвела до деградації народного господарства, значного погіршення життєвого рівня більшості громадян, створення антисоціальної держави, атрибутом якої стала системна криза. Для доказу цих висновків автори на підставі вивчення численних вітчизняних та іноземних джерел проаналізували динаміку головних макроекономічних і соціологічних показників життя українського суспільства майже за 30 років дрейфу на узбіччя глобального капіталістичного світу. Автори зосередилися на дослідженні восьми принципових напрямів соціальних змін: деіндустріалізації економіки, її глобальної конкурентоспроможності та інноваційності, динаміки ВВП, зайнятості, доходів і добробуту населення, соціально-економічної нерівності, боргової залежності та деградації української науки. Проведений аналіз показує необхідність відмови від неоліберальної парадигми розвитку і пошуку альтернативних, більш справедливих моделей ЄГ.

Бевзенко, Л. Агенти соціальних змін у кризовому соціумі: варіанти проблематизації та контури концептуальної рамки дослідження / Любов Бевзенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2020. – № 4. – С. 111-132.

З огляду на перманентну кризовість соціальної ситуації в нашій країні актуалізується питання агентів соціальної трансформації, що діють в ці кризові моменти. Пропонується два варіанти наукової проблематизації цього питання. Перший — на платформі теоретичного бачення соціальних змін, запропонованого П. Штомпкою, який передбачає описово-констатаційне вивчення рухів, лідерів, ідей та революцій, що змінювали та змінюють наше суспільство. У другому варіанті пропонується звернення до дилеми агентів та структури, яка вже багато років обговорюється в рамках пошуку компромісу між мікро- та макродетерміністичними моделями соціальних змін. Наголошується, що терміни суспільна «трансформація», «перехідність» та «криза» не є тотожними; криза вирізняється непередбачуваністю наслідків суспільних змін.

Для ситуації суспільної кризи теоретичний мікро-макро-компроміс пропонується шукати в рамках парадигмального поєднання парадигми складності, парадигми практик та мережевої теорії. Соціальні зміни конкретизуються через зміну інституційного порядку, який аналітично поділено на формальну (організаційну) та неформальну (самоорганізаційну) складові. Підкреслюються відмінності проявів агентності в рамках цих інституційних складових.

Запропоновано поняттєвий ряд та контур можливої концептуальної схеми дослідження окресленої проблеми.

Рахманов, О. Детермінанти ставлення громадян до українського уряду: соціологічний аналіз / Олександр Рахманов // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2020. – № 4. – С. 133-146.

У статті розглянуто сприйняття діяльності уряду України з боку громадян залежно від інституційних форм його формування.

З використанням емпіричних даних п'яти хвиль Європейського соціального дослідження (ESS) та моніторингового дослідження Інституту соціології НАН України 2020 року проаналізовано динаміку впливу соціоекономічних, ціннісно-ідеологічних та структурних чинників на оцінку діяльності уряду. Виявлено, що в разі формування уряду шляхом коаліції політичних сил у парламенті сприйняття громадянами діяльності уряду здебільшого є зумовленим їхніми ідеологічними переконаннями. Натомість коли уряд формується за ініціативи президентської адміністрації, населення сприймає урядову політику крізь призму своїх структурних та соціоекономічних інтересів.

Pylypenko, V. Value-driven issues throughout the development of sociological theory / Valerii Pylypenko, Gulbarshyn Shepurko // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2020. – № 4. – С. 147-160.

У статті розглядаються підходи основних соціологічних теорій до ціннісної проблематики. При цьому аксіологічна проблематика аналізується з точки зору її актуальності для суспільств, що переживають кризові явища, коли змінюються умови суспільного життя і соціальна структура соціуму. Зазначається, що актуалізація теоретичного розроблення проблеми цінностей у соціології спричинена переглядом парадигми світового соціологічного пізнання у зв'язку з появою некласичного, інтерпретативного й постмодерністського напрямів з їхнім інтересом до аксіології. Переосмислення парадигми зумовлене переходом світової спільноти до стану цілісності за умов глобалізації, коли нові технології змінюють всі суспільні зв'язки, ініціюючи перехід від виробництва речей до виробництва людини. Звідси така «експансія» ціннісного підходу з боку сучасних соціологічних напрямів. Одиницями більш високого порядку в соціальних системах є колективи, тобто організовані системи дії, які характеризуються виконанням певних ролей багатьма індивідами. Якщо у площині одиниць розрізняються ролі індивіда і колективу, то у площині

стандарту відносин важливе розрізнення між нормою і цінністю. Цінності є первинними у плані підтримання взірця функціонування соціальної системи й розглядаються як засадові чинники зв'язку між соціальною і культурною системами. Норми, на відміну від цінностей, є переважно елементами соціальної системи і покликані здійснювати функцію інтеграції. Вони мають регулятивне значення для соціальних процесів та відносин і втілюють принципи, чинні за певної соціальної системи. Автори підкреслюють, що опанування сучасною українською соціологією досягнень світової аксіології останніх десятиліть є запорукою інтеграції у процеси, що відбуваються сьогодні у світовій соціологічній спільноті.

Круглий стіл “Системні ризики нестабільного суспільства: соціологічна аналітика”// Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2020. – № 4. – С. 161-189.

Часи пандемії зайвий раз нагадали, що ми живемо у світовому суспільстві ризиків, з його мінливими та гібридними глобально-локальними соціальними порядками. Ця метафора У. Бека вказує на системний характер ризиків, які притаманні всім сферам життя, що безперервно змінюються під впливом нових технологій, економічних новацій, політичних криз, зміни ціннісно-сміслових конфігурацій, наслідків дій з боку human та non-human акторів. Наприкінці вересня в Інституті соціології НАН України відбувся круглий стіл (у віртуальному режимі), присвячений концептуальним та операціональним підходам до вивчення ризиків дестабілізації суспільного життя в українському соціумі. Увагу учасників було сфокусовано на соціоструктурних, соціопсихологічних, соціокультурних вимірах соціальних процесів, а також на важливості опрацювання практичних рекомендацій управління ризиками на підставі результатів соціологічного аналізу.

Бакіров, В. Про соціологію як соціальну фізику та ідеологію служіння народові / Віль Бакіров // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2020. – № 4. – С. 190-192.

У книзі викладено унікальний досвід соціологічного осмислення українських пострадянських реалій. В його основу покладено багаторічний проєкт Інституту соціології НАН України, в ініціюванні й реалізації якого авторові належить активна роль. Проєкт дав змогу об'єднати дослідників з різними освітніми і науковими бекграундами, з різноманітним практичним досвідом, що дало змогу “розробити систему емпіричних показників стану і динаміки суспільства і взятися

до проведення моніторингу українського суспільства практично з першого року проголошення незалежності України. Як досвід практичної реалізації досягнень наук про суспільство сьогодні дані майже 30-річних моніторингових досліджень слугують доволі надійною емпіричною базою аналізу і для науково обґрунтованих висновків про тенденції у розвитку українського суспільства, і для розуміння того, куди прямує Україна”.

Такий соціологічний моніторинг масової свідомості дає змогу вимірювати настрої людей, їхнє самовідчуття в період складних макро- і мікросоціальних трансформацій. І що конче важливо — результати моніторингу стимулюють відповідні теоретичні роздуми, змушують заглиблюватися у складний простір соціологічних парадигм і концептів, категоріальних побудов, відповідних нарративних конструкцій. Крах і розпад “радянського (казарменого, тоталітарного тощо) соціалізму” супроводжувалися сумбурними волюнтаристськими спробами негайного перетворення його на суспільство “загального добробуту”. Натхненні спрощеними, незрідка вульґарними уявленнями про капіталізм, ці спроби призвели до виникнення воістину гібридної соціальної реальності, в якій дивовижним чином перемішалися соціалістичні, ліберальні, консервативні, націоналістичні та інші практики та ідеологеми. Осмислення цієї реальності, розуміння її природи, ризиків і перспектив виявилось величезним викликом для всього корпусу соціальних наук, у тому числі для соціології. Перевага останньої полягає в тому, що вона мала і має можливість спиратися на масиви фактологічних матеріалів, на результати емпіричних досліджень, на кількісні оцінки різноманітних якісних станів громадських думок і суспільних настроїв.

Спираючись на дані моніторингу, автор упродовж багатьох років послідовно пропонує свою інтерпретацію пострадянської гібридної соціальної реальності, вбачаючи одну з причин її економічних і політичних провалів в іґноруванні фундаментальних положень класичного суспільствознавства, передусім у небажанні бачити базові причини соціальних проблем, суперечностей, конфліктів в економічній сфері, в глибинах матеріального виробництва, суттєво деформованого пострадянськими флуктуаціями. Пафос текстів, об’єднаних під обкладинкою рецензованої книги, полягає в наполегливому обстоюванні необхідності наукового підходу до організації суспільного життя на противагу суб’єктивістським ідеологічним інтерпретаціям. Не довірливі ідеологічні доктрини і гасла, хоч би в які вишукані й екзотичні словесні шати вони є вбраними, а

науковий аналіз, що спирається на перевірені наукові методології, на масиви емпіричних даних, має бути покладений в основу державних програм, допомагати пошуку відповідей на найскладніші проблеми сучасного суспільного розвитку. Не можна не погодитись із твердженням, що “тільки послідовна і наполеглива реалізація інтегрального наукового знання про життя суспільства, помноженого на досвід господарського і політичного управління, дасть згодом змогу досягти бажаного результату перетворень: економіка стане ефективною; праця — високопродуктивною; життя — безпечнішим, справедливим і комфортнішим; відносини в суспільстві — толерантнішими і довірливими; люди — громадянами рідної країни і на своїй землі; а представники влади житимуть в Україні однією долею зі своїм народом, із відчуттям особистої відповідальності за все, що відбувається в суспільстві”.

Книга, безумовно, послугує глибшому усвідомленню ролі наукового соціального знання в сучасному суспільстві. Автор прагне повернути читачів до розуміння неминущої ролі базових категорій природничо-історичної парадигми соціальних змін, критикує як вульгарний марксизм, так і вульгарний антимарксизм. Читач, котрий тяжіє до теоретичного знання, знайде на сторінках книги чимало тверджень і суджень, що спонукатимуть до дискусії, до розвитку сучасних теоретичних уявлень про соціальні структури, інститути та процеси. Читач, зорієнтований на практичну роботу, отримає належним чином зорганізований багатий масив емпіричних даних, що висвітлюють пострадянську соціокультурну динаміку.

Праця академіка В.М. Ворони, поза жодним сумнівом, робить дуже значний внесок у сучасну соціальну науку, дає змогу уважному і вдумливому читачеві побачити сучасне українське суспільство очима проникливого й чесного експерта і мислителя.